

AYSEL QƏRİBOVA

Bakı Dövlət Universiteti

Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının doktorantı,

E-mail: Aysel.Qarib.@mail.ru

XVI ƏSRİN 80-90-CI İLLƏRİNDƏ SƏFƏVİLƏR DÖVLƏTİNİN MƏRKƏZİ ASİYA DÖVLƏTLƏRİ İLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNƏ DAIR

Açar sözlər: Səfəvi, Türk, Avropa, Asiya, Moğol

Ключевые слова: Сефевии, Тюркский, Европа, Асия, Могул

Key words: Safavi, Turkish, Europe, Asia, Mogul

XVI əsrin başlanğıcında yaranmış, Yaxın və Orta Şərqi xalqlarının tarixində mühüm rol oynanmış Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin xarici siyasət kursu Vətən tarixşünaslığının mühüm problemlərindən birini təşkil edir. Səfəvilər dövlətinin xarici siyasətində Osmanlı, Böyük Moğol, Şeybanilər, Rusiya və Qərbi Avropa dövlətləri ilə qarşılıqlı münasibətləri aparıcı rol oynamışdır.

Azərbaycan tarixşünaslığında Səfəvilər dövlətinin Osmanlı, Qərbi Avropa və qismən də Rusiya ilə münasibətləri tədqiqat obyektinə çevrildiyi halda, Böyük Moğol və Şeybanilər dövləti ilə əlaqələri zəif araşdırılmışdır.

Bu dövrün tanınmış tədqiqatçılarından olan O.Əfəndiyev, Ə.Rəhmani, Y.Mahmudov, Ş.Fərzəliyev və başqaları əsas diqqətlərini Səfəvilər dövlətinin Osmanlı imperiyası və Qərbi Avropa ölkələri ilə əlaqələrinin araşdırılmasına yönəlmiş, Səfəvi-Şeybani münasibətlərinə isə öləri toxunmaqla kifayətlənmişlər. Səfəvilər dövlətinin Şeybanilərlə münasibətləri yalnız R.Ağayevin əsərində tədqiqat obyektinə kimi ortaya qoyulmuş (1), Z.Həsənəliyev və Z.Bayramlının əsərində isə bu problem qismən şərh olunmuşdur¹.

R.Ağayevin "Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI əsrlər)" adlanan əsərinin yalnız bir fəslə Səfəvi-Şeybani münasibətlərinə həsr olunmuş (1, s.96-124) və bu fəslin bir neçə səhifəsində (1, s.115-120) XVI əsrin 80-90-cı illərində baş vermiş hadisələrə qısaca yer verilmişdir. Halbuki, XVI əsrin 80-90-cı illəri Səfəvi-Şeybani münasibətlərində mühüm və intensiv mərhələ təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, XVI əsrin əvvəllərində yaranmış Şeybanilər dövləti bütün XVI əsr boyu Mərkəzi Asiya xalqlarının tarixində mühüm rol oynamış və Səfəvi-Şeybani qarşılıqlı münasibətləri də məhz XVI əsrin əvvəllərindən başlamışdı. Bu iki dövlət arasında çox geniş və zəngin əraziləri əhatə edən Xorasan uğrunda başlanmış qarşıdurma bütün XVI-XVII əsrlər boyu davam etmişdi.

Xorasan uğrunda Səfəvi-Osmanlı qarşıdurmasının yeni bir mərhələsinin başlanması XVI əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. XVI əsrin 50-70-ci illərində iki dövlət arasında Xorasan uğrunda qarşıdurmanın nisbətən səngiməsinə bəzən Amasiya barışıqından sonra Səfəvi-Osmanlı müharibəsinin dayanması, sabitliyin bərqərar olması ilə, digər tərəfdən isə Übeydulla xanın ölümündən sonra (1533-1539) Şeybanilər dövlətində baş verən parçalanma və sülalə

¹Z.Həsənəliyev və Z.Bayramlının əsərində yalnız II Şah Abbasın dövründə Səfəvi-Türküstan əlaqələri araşdırılmışdır. Bax: "II Şah Abbasın hakimiyyəti illərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin daxili və xarici siyasəti." Bakı, 2011, s.43-51

üzləri arasında hakimiyyət uğrunda başlanan çəkişmələrlə bağlı olmuşdu (2, s.405-406). Doğrudur, XVI əsrin 50-60-cı illərində özbək xanlarının Xorasan istiqamətində yürüşləri davam etsə də (1550, 1555, 1558, 1559-1560, 1563-1564, 1566-1567, 1569-1570) bu hücumlar sərhəddə ciddi bir dəyişikliyə səbəb olmamışdı (3, s.100).

XVI əsrin 80-ci illərində Xorasan uğrunda Səfəvi-Şeybani qarşıdurmasının yenidən qızışması hər iki dövlətin daxilində baş vermiş hadisələrlə birbaşa bağlı olmuşdu. Belə ki, Şeybanilər dövlətində baş vermiş daxili çəkişmələrə II Abdulla xanın hakimiyyətə gəlişindən sonra son qoyulmağa başladı. 1557-ci ildən Buxaranı idarə etməyə başlayan II Abdulla xan Mərkəzi Asiyada güclü dövlət yaratmaq üçün müxtəlif qruplaşmalarla ciddi mübarizəyə başlayaraq əvvəlcə Fərqanəni, 1573-cü ildə öz əmisi oğlu Din Məhəmmədin idarə etdiyi Bəlx tabe edərək oğlu Əbdülmömini Bəlxin canişini təyin etdi. (2, s.407). Bundan sonra II Abdulla xan 1574-cü ildə Şəhrisəbz, Karşi və Hisarı, 1576-cı ildə isə Səmərqənd və Daşkəndi ələ keçirərək Şeybanilər dövlətinin əvvəlki əzəmət və qüdrətini bərpa etməyə nail oldu. (2, s.407). Bəlxin ələ keçirilməsi Abdulla xanın Xorasan uğrunda mübarizəsində mühüm əhəmiyyətə malik dayaq məntəqəsi rolunu oynamağa şərait yaratdı. Şeybanilər dövlətinin gücləndiyi ərəfədə Səfəvilər dövlətinin daxili çəkişmələr nəticəsində zəifləməsi də özbəklərin Xorasan uğrunda mübarizəyə yenidən başlamasına təkan verən səbəblərdən biri oldu.

Məlum olduğu kimi, 1576-cı ildə Şah I Təhmasibin vəfatı ərəfəsində hakimiyyətə kimin gəlməsi ilə bağlı qızılbaş tayfaları arasında iki qruplaşma əmələ gəlmişdi. Ustaclu, Şeyxavənd əmirləri və gürcü əyanları Heydər Mirzəni, rumlu, əfşar və türkman əmirləri isə İsmayıl Mirzəni müdafiə edirdilər. (4, s.26-27). Təhmasibin ölümündən sonra taxta çıxmış II İsmayıl (1576-1577) qısa müddətli hakimiyyəti dövründə hakimiyyətə iddialı bütün varisləri aradan götürsə də (4, s.27), az sonra özü də qətlə yetirildi. II İsmayılın ölümündən sonra hakimiyyətə fərasətsiz və fiziki cəhətdən şikəst Məhəmməd Xudabəndəningəlməsindən sonra mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi prosesi daha da gücləndi. Şahın bacarıqsızlığından istifadə edən arvadı Məhdi Ulya idarəetməni faktiki olaraq öz əlinə alaraq, qızılbaş əmirlərini vəzifələrindən kənarlaşdırmağa başladı. (3, s.158). Baş verən hadisələr qızılbaş əmirləri ilə mərkəzi hakimiyyət arasında yaranmış qarşıdurmanı daha da gücləndirdi. Belə bir mürəkkəb şəraitdə Səfəvilər dövləti ilə Osmanlı arasında müharibənin yenidən başlanması (1578-1590) daxili durumu gərgin olan dövlətin beynəlxalq nüfuzunun da sarsılmasına gətirib çıxardı.

XVI əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində hakimiyyət uğrunda Xorasan (şamlu, ustaclu) və Azərbaycan (təkəli, türkman) qruplaşması arasında kəskin mübarizə gedirdi. (4, s.28). Qızılbaş əmirləri arasında birlik olmadığı üçün Səfəvi ordusu da Osmanlı qoşununa ciddi müqavimət göstərə bilmir, dövlətin mühüm vilayətləri bir-birinin ardınca işğal edilirdi. Belə bir vəziyyətdə hakimiyyətə iddiaçı olan Xorasan qruplaşması mərkəzi hakimiyyətə itaətdən tamamilə imtina etdilər. Xorasan qruplaşmasına Heratın hakimi Əliqulu xan Şamlu və Məşhəd hakimi Mürşüdqulu xan Ustaclu başçılıq edirdilər. Məhəmməd Xudabəndənin dövründə Abbas Mirzənin lələsi təyin edilən Əliqulu xan Şamlu və Mürşüdqulu xan Ustaclu 1581-ci ildə Abbas Mirzəni şah elan edərək, Məhəmməd Xudabəndənin məmurlarını Xorasana buraxmaqdan imtina etdilər (4, s.28).

XVI əsrin 80-ci illərinin ortalarında Məhəmməd Xudabəndə hakimiyyətinin böhranı və qızılbaş əmirlərinin mərkəzi hakimiyyət uğrunda mübarizəsi dahadərirləşdi. İlk növbədə Xorasan qruplaşması arasında parçalanma baş verdi. İsgəndər bəy Münşinin məlumatına əsasən, Herat hakimi Əliqulu xanla Məşhəd hakimi Mürşüdqulu xan arasında münaqişə baş verdi və 1584-cü ildə Mürşüdqulu xan qalib gələrək Abbas Mirzəni ələ keçirərək özünü onun vəkili və lələsi elan etdi (5, s.549-555). Bu ərəfədə təkəli və türkman əmirləri Məhəmməd Xudabən-

dənin Təhmasib Mirzə adlı oğlunu oğurlayıb, onu hakimiyyətə gətirmək uğrunda mübarizəyə başladılar. (5, s.598-601). 1585-ci ilin noyabrın 5-də rəsmi varis Həməzə Mirzənin Qarabağda, Gəncə yaxınlığında qətlindən sonra mərkəzi hakimiyyət faktiki ləğv edildi (4, s.29). Şah Məhəmməd Xudabəndə və Həməzə Mirzənin ölümündən sonra varis elan edilən Əbutalib Mirzə əyanların əlində oyunağa çevrildi. Belə bir şəraitdə hücumu davam etdirən Osmanlı qoşunu 1586-1589-cu illərdə demək olar ki, bütün Azərbaycan ərazisini işğal etdilər (3, s.195). Məhz belə bir şəraitdə Mürşüdqulu xan Ustaclu başda olmaqla ustaclu və şamlu tayfaları Qəzvinə daxil olaraq 1587-ci ildə Abbas Mirzəni şah elan etdilər.

Şeybani hökmdarı II Abdulla xanın Xorasan uğrunda mübarizəyə başlaması Səfəvilər dövlətinin olduqca ağır vəziyyətə düşdüyü məhz bu şəraitə təsadüf edirdi. Abdulla xanın Xorasana hücum tarixi ilə bağlı tarixi ədəbiyyatlarda müxtəlif fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Belə ki, "Özbəkistan SSR-in tarixi" kitabının I cildində verilən məlumata görə, Abdulla xan 9 aylıq mühasirədən sonra Xorasanın paytaxtı Heratı ələ keçirdi, Səfəvi canişini edam edildi və çoxlu sayda adam əsir alaraq Buxaraya apardı. 1583-cü ildə isə Abdulla xanın oğlu Bəlx hakimi Əbdülmömin Məşhədi ələ keçirərək böyük dağıntılar törətdi və İmam Rza məqbərəsi yaxınlığında dəfn edilən I Təhmasibin sümüklərini çıxarıb yandırdı (2, s.407). Bu məlumatdan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Abdulla xanın Xorasana yürüşü 1582 və yaxud 1583-cü ilin əvvəlində baş vermişdir. Nəsrullah Fəlsəfinin fikrinə görə isə, Abdulla xan h.996-cı (1587-1588) ildə Xorasana hücum edib, on bir aylıq mühasirədən sonra Heratı ələ keçirmişdir (7, c.4,s.1435). Bu fikri R.Ağayev də təsdiq edir (1,s.119). Dövrün mənbələri, xüsusilə də bu hadisələrin müasiri olan İsgəndər bəy Münşi Abdulla xanın 1583-cü ildə Xorasana yürüş etməsi faktını təkzib edərək, bu yürüşün təfərrüatları haqqında ətraflı məlumat verir. İskəndər bəyin məlumatına görə, 1584-cü ildə Mürşüdqulu xan Ustaclu tərəfindən məğlub edilərək Herata qayıdan Əliqulu xan öz rəqibinə qarşı müttəfiq qazanmaq üçün Qəndəhar mirzələri və Buxara hakimi Abdulla xanla yaxınlaşmağa və sonuncunu Xorasana yürüşə dəvət etməyə başladı (5, s.655). Salnaməçinin yazdığına əsasən Abdulla xan h.996-cı (1587-1588) ildə Xorasana yürüşə başladı. Bu xəbəri eşidən Əliqulu xan öz əməlindən peşiman olaraq Abdulla xanın özbəklərə qoşulmaq çağırışını rədd edərək Heratın müdafiəsini gücləndirməyə başladı. Heratın uzunmüddətli mühasirəsi zamanı müdafiəçilərin heç bir yerdən kömək almaması, ərzaq çatışmazlığı və yoluxucu xəstəliklər qüvvələrin tükənməsinə səbəb oldu. Digər tərəfdən, İskəndər bəy Münşinin məlumatına görə, Herat qalasında olan Xorasanlılar, xüsusilə də Molla MirBaxərzinin şəhər bürclərindən birini boş buraxması nəticəsində Abdulla xanın Heratı tutmasına yardımcı oldu (5, s.730-731). Özbək qoşununun şəhərə doluşmasını gören Əliqulu xan şəhərin mərkəzindəki İxtiyarəddin qalasına çəkilsə də, müqavimətin mənasız olduğunu dərk edərək tabe oldu. Abdulla xanın əmri ilə Əliqulu xan və digər şamlu əyanları qətlə yetirildi, çoxlu sayda əsir alınanları isə Mavərənnəhrə apardılar (5, s.732-733; 6, s.53).

Heratın işğal edilməsi və lələsi Əliqulu xanın qətli xəbərini eşidən şah Abbas böyük bir qoşunla Abdulla xana qarşı yürüşə başlayaraq Bəstam şəhərinə qədər gəldi. Şah Abbas burada Əliqulu xanın qətlinin əsas səbəbkarı olan Mürşüdqulu xan Ustaclu və onun tərəfdarlarını aradan götürsə də, yürüşü yarımçıq dayandırmağa məcbur oldu. Nəsrullah Fəlsəfi yürüşün dayandırılmasının Osmanlı qoşunlarının Azərbaycana hücumu, eləcə də Yəzd, Kirman və Fars vilayətlərində qızılbaş əmirlərinin separatizmi ilə bağlı olduğunu göstərmişdir (7, c.IV, s.1435).

Şah Abbasın geri qayıtmasından sonra Abdulla xanın əmri ilə oğlu Əbdülmömin xan böyük bir qoşunla Məşhədə doğru hücumu keçdi. Abdulla xanın bacısı oğlu Din Məhəmməd Sultan, Herat hakimi Qulbaba Kukəltaş, Bəlx, Əndxod, Şibirqan, Çiçəknoy, Meymənə, Fəryab

və Xəzər-Qıpçaq qoşunları da ona köməyə göndərildi (5, s.775). Özbək qoşunları Nişapur şəhərini tabe etdikdən sonra Ümmət xanın idarə etdiyi Məşhəd şəhərini mühasirəyə aldılar. Şəhərin müdafiəsini gücləndirən Ümmət xan yardım üçün Şah Abbasdan kömək istədi. Bu xəbəri eşidən Şah Abbas Xorasan istiqamətində yürüşə başlasa da, Tehran şəhərində xəstələndiyi üçün hücumu dayandırmağa məcbur oldu (5, s.776-777). Dörd aylıq mühasirədən sonra Məşhədi ələ keçirən özbəklər şəhərdə böyük qarət və dağıntılar törətdilər. İsgəndər bəy Münşinin məlumatına əsasən, özbəklər müqəddəs İmam Rza ziyarətgahını belə qarət etməkdən çəkinmədilər və hətta vaxtilə Şah Təhmasibin əmri ilə ziyarətgahın gümbəzi üzərinə çəkilmiş qızıl örtüyü də apardılar (5, s.780). Məşhədi tutduqdan sonra özbək qoşunları Sərəks tərəfə hücum etsələr də, oranın hakimi Mir İbn Hüseyn xanın ciddi müqaviməti ilə üzləşərək, qalanın mühasirəsindən əl çəkərək Bəlx istiqamətinə doğru hərəkət etdilər (5, s.780-781).

Beləliklə, Əbdülmömin xanın yürüşü nəticəsində Xorasanın əksər mahalları, o cümlədən Cam, Xaf, Baxzər, Kusuyə, Quryan və Fuşənc özbək qoşunlarının əlinə keçdi (5, s.781).

1592-1593-cü ilə qədər Şah Abbas özbəklər tərəfindən işğal edilmiş Xorasan torpaqlarını geri qaytarmaq üçün ciddi bir addım ata bilmədi. Çünki əsas qüvvə Osmanlı dövləti ilə müharibəni dayandırmağa və mərkəzi hakimiyyətə tabe olmayan vilayət hakimlərini itaətə gətirməyə yönəlmişdi. Bununla belə, 1589-1592-ci illər arasında Səfəvi dövləti Xorasan uğrunda mübarizədən tamamilə imtina etməmişdi. Dövrün mənbələrində, o cümlədən İskəndər bəy Münşinin əsərində h.1000-ci ildə (1591-1592) Səfəvilərin Xorasanı qaytarmaq cəhdi haqqında maraqlı məlumatlara rast gəlmək mümkündür. Məlum olduğu kimi, Abdulla xanın dövründə Şeybanilər dövlətinin güclənməsi Xarəzm padşahı Hacı Məhəmməd xanı ciddi narahat etməyə başlamışdı. Belə ki, Hacı Məhəmməd xan Xorasanın işğalından sonra özbəklərin Ürgənc və Xarəzm vilayətlərinə də hücum edəcəklərindən ehtiyatlanaraq, Səfəvi dövləti ilə əlaqələri gücləndirmiş, Şah Abbasın sarayına elçi göndərərək Səfəvi qoşunu ilə Xorasanda özbəklərə qarşı birləşməyi təklif etmiş və bunun qarşılığında Səfəvi elçisi Məhəmmədqulu bəy Ərəbgirli də Hacı Məhəmmədin sarayında olmuşdu (5, s.832). Əldə olunmuş razılığa əsasən h.1000-ci il (1591-1592) novruzun əvvəlində Şah Abbasın əmri ilə Fərhad xan Xorasana yola salındı, ardınca isə təcrübəli Məhəmməd xan Toxmaq və bir neçə Qızılbaş əmiri də onun köməyinə göndərildi. Bu barədə Xarəzm padşahı Hacı Məhəmməd xana da məlumat verildi. Həmin ərəfədə Nisa və Bağdad üstündə Nurməhəmməd xan ibn Əbdülməhəmməd xan ibn Din Məhəmməd xanla münafişə üzündən Bəstam yaxınlığına gəlmiş Hacı Məhəmməd xanla görüşən Fərhad xan özbəklərə qarşı birgə vuruşmaq haqqında razılığa gəlsə də bunu reallaşdırmaq mümkün olmadı (5, s.883).

Belə ki, Hacı Məhəmməd xanla əldə edilmiş razılıqdan sonra Fərhad xan və Əsfərayin hakimi ƏbuMüslüm xan Çavuşlunun qoşunları birləşərək Nişapur qalasını mühasirəyə aldılar. Bəlxdə bu xəbəri eşidən Əbdülmömin xan Bəlx, Bədəxşan, Hisari-Şadman, Əndxod və Sibirçan orduları ilə Xorasana gələrək, Abdulla xanın isə Mavərənnəhr və Türküstanləşgəri ilə Xarəzmə hücum etməsi haqqında şayiə yaydığına görə, Hacı Məhəmməd xan Fərhad xandan ayrılaraq Xarəzmə qayıtmaq zorunda qaldı (5, s.833). Beləliklə də Səfəvi və Xarəzm qoşunlarının özbəklərə qarşı birgə savaşı baş tutmadı. Fərhad xan Əbdülmömin xana qarşı təkbaşına savaştan ehtiyatlanaraq Bəstama, oradan isə Şah Abbasın göstərişi ilə Qəzvinə qayıtdı. Səfəvi qoşununun geri çəkilməsindən istifadə edən Əbdülmömin xan Əsfərayin qalasını mühasirəyə aldı. Əsfərayin hakimi Əbu Müslim xan qalanı dörd ay müdafiə edə bilsə də, qüvvələr bərabər olmadığı üçün özbəklər qalib gələrək Əsfərayin qalasını fəth etdilər. Bundan sonra Əbdülmömin xanın qoşunları Səbzəvara, Məzinanı, Cəcərmə, Səğanı və Curbədi də ələ keçirdikdən sonra Bəlxə qayıtdı. İskəndər bəy Münşinin məlumatına əsasən, ilin axırı olduğu, vilayətin da-

ğınıq hala düşməsi və ərzaq çatışmazlığına görə Şah Abbas Xorasana yürüşü təxirə salaraq, yazın əvvəlində yürüşə başlamaq niyyəti ilə hazırlıq görmək üçün İsfahana getdi (5, s.835-836).

H.1001-ci ilin baharında (1592-1593) Şah Abbas Xorasanı geri almaq üçün Qəzvindən çıxaraq Bəstama gəldi. Gilanə yanlarından Mir Abbas, Talişə Kuli, Kiya Cəlaləddin Məhəmməd də öz qüvvələri ilə şahın ordusuna qoşuldular (7,s.1436). İskəndər bəy Münşinin məlumatına görə, həmin il Mərv və Şahican valisi Nurməhəmməd xanla Xarəzm padşahı Hacı Məhəmməd xan arasında münaqişə baş vermiş və sonuncu Nisa, Dərunu və Bağbadı Nurməhəmməd xanın əlindən almışdı(5, s.845). Belə olduqda Nurməhəmməd xan Dərun və Nisa vilayətlərini qaytaracağı təqdirdə Mərv və Cəharcu ərəzilərini Abdulla xana güzəştə getmək şərti ilə ondan yardım istəmişdi. Vəziyyətdən istifadə edən Abdulla xan Mərvə ələ keçirmiş, Şah Abbas və Xarəzm hakimi Hacı Məhəmməd xanın Xorasan istiqamətində yürüş xəbərini eşitdiyi üçün Nisa və Dərunun Nurməhəmməd xana qaytarılmasını növbəti ilə təxirə salaraq Buxaraya qayıtmışdı (5, s.846).

Bu ərəfədə Nişapurda olan Əbdülmömin xan Şah Abbasın Bəstama gəlməsi xəbərini aldıqdan sonra ona bir məktub göndərdi. Məktubda Əbdülmömin xan Şah Abbasdan tələb edirdi ki, əvvəllər Ağqoyunlu Həsən padşahla Bəlx və Xorasan padşahı Sultan Hüseyn Baykara arasında İraq və Xorasan sərhədləri haqqında razılaşmaya əməl edərək Xorasandan əl çəkib İraqa qayıtsın. Əbdülmömin xan həmin razılaşmaya əməl olunmayacağı təqdirdə döyüş yerinin harada baş verəcəyini də soruşurdu (7,s.1436). Şah Abbas öz cavab məktubunda Həsən padşahla Sultan Hüseyn Baykara bağlaşmasının Səfəvi və Özbəklərə heç bir dəxlinin olmamasına və savaşa hazır olduğunu bildirmişdi (5, s.847). Bundan sonra Bəstamı tərk edərək Nişapura doğru hərəkət edən Şah Abbas Cəcərm məntəqəsinə çatarkən Əbdülmömin xandan daha bir məktub almışdı. Əvvəlkindən fərqli olaraq ədəb və nəzakət qaydalarına əməl olunaraq yazılmış bu məktubda Əbdülmömin xan "Əli övladı ilə döyüşən hər kəsin öləcəyini" bildirməklə yanaşı, Nişapurda Cama çəkildiyini və orada Şah Abbası gözlədiyini qeyd etmişdi (5,s.847;7, s.1437). Əslində Əbdülmömin xan Şah Abbasla qarşılaşmaqdan çəkiniyi üçün geri çəkilməyə qərar vermişdi. Çünki Əbdülmömin xan Şah Abbası Camda gözləyəcəyini vəd etsə də, orada da duruş gətirməyib Bəlxə getməyə məcbur olmuşdu. Əbdülmömin xanın geri çəkilməsi, Şah Abbasın hücum xəbərini eşidən Cəcərm, Əsfərayin, Şəqan, Curbəd, Cəhan, Əyan və Səbzvarın özbək hakimləri də həmin vilayətləri tərk etməyə vadar oldular (5, s.848). Əsfərayin şəhəri tutulduqdan sonra Allahverdi xanın başçılığı altında qulamlar Nişapura doğru hücumu keçdilər. Nişapur hakimi qızılbaş qoşununun gəlişini eşidib müqavimətsiz şəhəri tərk etdi və Allahverdi xanın qoşunları şəhəri ələ keçirdilər. Bir aya qədər Əsfərayin yaxınlığında qalan Şah Abbas Nişapur hakimliyini Dərviş Məhəmməd xan Rumluya, Əsfərayin ölkəsini Baba İlyas Bayatın oğlu Məhəmməd sultana, Səbzvar hakimliyini Məhəmməd sultana həvalə edib, digər vilayətlərə dəhakimlər təyin etdikdən sonra Məşhədə doğru hərəkət etdi. Lakin qışın yaxınlaşması və sərt soyuqların düşməsi ilə əlaqədar olaraq Məşhədin mühasirəsini təxirə saldı (5, s.848-849).

Beləliklə, XVI əsrin 80-ci illərində Səfəvi dövlətinin zəifləməsindən istifadə edən Abdulla xan və Əbdülmömin xan Xorasan vilayətinin böyük bir hissəsini ələ keçirməyə nail olmuş və 1592-1593-cü illərə qədər Xorasan uğrunda qarşıdurmada özbəklər müvəqqəti üstünlüyə nail olmuşdular. Lakin Şah Abbasın Xorasana 1592-1593-cü il tarixli yürüşündən sonra vəziyyət Səfəvilərin xeyrinə dəyişməyə başlamışdı. Xorasan uğrunda Səfəvi-Şeybani qarşıdurmasının 1592-ci ildən sonrakı vəziyyəti növbəti məqalədə tədqiqat obyektinə çevriləcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Ağayev R.Ə. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ölkələrinin qarşılıqlı münasibətləri. (XV-XVI əsrlər). Bakı, "Kur" nəşriyyatı, 2004, 151 s.
2. История Узбекской ССР. Т.І. Книга первая. Ташкент, Из-во Академии Наук Узбекской ССР, 1955, 455 s.
3. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 344 səh +8 səh (illustə)
4. Рахмани А.А. Азербайджан в конце XVI и в XVII веке. (1590-1700 годы). Баку, Издательство "Элм", 1981, 238 с.
5. İskəndər bəy Münşi. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi. (Tarixə-alamaraye-Abbasi). Fars dilindən çevirən t.e.d. professor Şahin Fərzəliyev. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyat evi, 2010, 1144s.
6. Do ketabe nəfis əz mədareke əvvəliyyə. Tarix-i Səfəviyyan. Xülasət-ət-təvarix. Tarix-i Molla Kamal. Ətak, 1334
7. Nəsrullah Fəlsəfi. Zendeqani-ye Şah Abbasəvvəl. c.IV-V. Tehran, h.1364.

АЙСЕЛЬ ГАРИБОВА

*докторант кафедры Истории Азербайджана
Бакинского Государственного Университета*

**К ВЗАИМООТНОШЕНИЯМ ГОСУДАРСТВ СЕФЕВИДОВ СО СТРАНАМИ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В 80-90-Х ГГ. XVI ВЕКА**

В то время, как вопросы взаимоотношений Сефевидского государства с Османской империей, западноевропейскими странами и частично, Россией в азербайджанской историографии были предметами исследований, связи Сефевидов с государствами Великих Моголов и Шейбанидов изучены сравнительно слабо.

Внимание исследований этого периода-О.Эфендиева, А.Рахмани, Я.Махмудова, Ш.Фарзалиева и других-было в основном обращено на изучение связей Сефевидов с Османской империей и странами Западной Европы, а сефевидо-шейбанидских отношений коснулись попутно. Отношения была поставлена Р.Агаевым, в работах З.Гасаналиева и З.Байрамлы эта проблема была частично прокомментирована. Таким образом, взаимоотношения государства Сефевидов со странами Центральной Азией в 80-90-х гг. XVI века было уделено достаточно внимания.

В предлагаемой статье сделана попытка частично восполнить этот пробел на основе аутентичных нарративных источников.

AYSEL GARIBOVA*Post-graduate student of Chair of Azerbaijan History,
Baku State University***ABOUT TO SAFAVID STATE RELATIONS
WITH CENTRAL ASIA'S STATES IN THE 80-90S OF XVI CENTURY**

Safavid state relations with the Ottoman Empire, Western Europe and partly Russia was investigated in the historiography of Azerbaijan, but relationships with the Great Mogul state and Sheybanid state have been investigated weakly.

O.Afandiev, A.Rahmani, Y.Mahmudov, Sh.Farzaliev - the researchers of this period, focused the attention of investigated Safavid state relations with the Ottoman Empire and Western Europe states, but they have been satisfied with superficial touching to the Safavid-Sheybanid relationships. The Safavid -Sheybanid relationships have been investigated in the R.Agayev`s research and this problem was partially explained Z.Hasanaliev and Z.Bayramov`s research. But it has not been paid enough attention to the Safavid state relations with Central Asia in the 80-90s of XVI century in our historiography.

In the article, Safavid state relations with Central Asia in the 80-90s of XVI century was investigated on the basis of the original sources.

Rəyçilər: t.ü.f.d.M.Q.Abdullayev, t.e.d.İ.M.Məmmədov

*Bakı Dövlət Universiteti "Azərbaycan tarixi" (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının
21.05.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №06).*